PD – October 2025

اجتماعی مطالعہ قرآن ۔ اکتوبر ۲۰۲۵

Surah AlAmbiya – Ayat No. 92

Ayat - 92

إِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾

"Yeh tumhari ummat haqeeqat mein ek hi ummat hai aur mein tumhara Rabb hoon, pas tum meri ibadat karo."

Tafseer Tafheem-ul-Quran - Maulana Maududi

Surah Al-Anbiya, Hashia No: 91*

"'Tum' ka khitaab tamam insaano ki taraf hai. Maqsad yeh hai ke isay insano, tum sab haqeeqat mein ek hi ummat aur ek hi millat thay, duniya mein jitnay Nabi bhi aaye woh sab ek hi deen lay kar aaye thay, aur woh asal deen yeh tha ke sirf ek Allah hi insaan ka Rabb hai aur akelay Allah hi ki bandagi o parastish ki jani chahiye. Baad mein jitnay mazahib paida hue aur usi deen ko bigaad kar bana liye gaye. Is ki koi cheez kisi ne li, aur koi doosri cheez kisi aur ne, aur phir har ek ne ek juz us ka le kar bohat si cheezain apni taraf se us ke sath mila dalin. Is tarah yeh be-shumaar millain wajood mein aayin. Ab yeh khayaal karna ke falan Nabi falan mazhab ka bani tha aur falan Nabi ne falan mazhab ki bunyaad dali, aur insaniyat mein yeh millaton aur mazhabon ka tafarqa Anbiya ka dala hua hai, mehez ek ghalat khayaal hai. Mehez yeh baat ke yeh mukhtalif millatein apne aap ko mukhtalif zamano aur mukhtalif mulkon ke Anbiya ki taraf mansoob kar rahi hain, is baat ki dalil nahi hai ke millaton aur mazhabon ka yeh ikhtilaf Anbiya ka dala hua hai. Khuda ke bhejay hue Anbiya das mukhtalif mazhab nahi bana sakte thay aur na ek Khuda ke siwa kisi aur ki bandagi sikha sakte thay."

Tafseer Tadabbur-ul-Quran... Maulana Amin Ahsan Islahi

"In...fa'budoon (92)

Anbiya ka giroh ek hi ummat aur ek hi jamaat hai. Is ka nazariya bhi ek hai aur woh sab ek hi nizam-e-zindagi ki taraf dawat dete rahe hain. In sab ka rukh Allah hi ki taraf hai. Zameen par woh ek ummat hain aur aasmano par in sab ka Khuda ek hai. In sab ka shiar sirf yeh hai ke Allah ke siwa koi ilah nahi hai. Is tarah is soorat ke sath sabq ka yeh aakhri tabsira bhi hum ahang ho jata hai yeh ke tamam paighambar kalma-e-tauheed ki taraf dawat dete rahe hain aur is poori kainaat ka nizam is par shahid-e-adil hai."

Surah AlMominoon – Ayat No. 52

Ayat - 52

وَإِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾

Aur yeh tumhari ummat ek hi ummat hai aur mein tumhara Rabb hoon, pas mujh hi se daro.

Tafseer Tafheem-ul-Quran - Maulana Maududi

Sūratu'l-Mu'minūn Ḥāshiya Nuṁbar: 47*

47. "Tumhārī ummat ek hī ummat hai" yānī tum ek hī giroh ke log ho. "Ummat" kā lafẓ us majmū'a afrād par bolā jātā hai jo kisī aṣl mushtarak par jama' ho. Anbiyā chūnke ikhtilāf zamāna o makān ke bāwajūd ek 'aqīde, ek dīn aur ek da'wat par jama' the, is liye farmāyā gayā ke in sab kī ek hī ummat hai. Ba'd kā fiqra khud batā rahā hai ke woh aṣl mushtarak kyā thā jis par sab anbiyā jama' the.

Sūratu'l-Baqara Ḥāshiya Nuṁbar: 130

Muslim: Woh jo Khudā ke āge sar-e-itā'at kham kar de, Khudā hī ko apnā mālik, āqā, hākim aur ma'būd mān le, jo apne āp ko bilkulī Khudā ke supurd kar de aur us hidāyat ke muṫābiq duniyā mein zindagī basar kare, jo Khudā kī taraf se ā'ī ho. Is 'aqīde aur us

tarz-e-'amal kā nām "Islām" hai aur yahī tamām anbiyā kā dīn thā jo ibtidā'-e-āfirīnish se duniyā ke mukhtalif mulkon aur qaumon mein ā'e.

Tafseer Tadabbur-ul-Quran... Maulana Amin Ahsan Islahi

Āyat (52-53)

Tamām anbiyā kī mushtarik da'wat ke bar-khilāf un kī ummaton kā rawaiyya In tamām anbiyā kī da'wat ek hī rahī hai aur yeh sab ek hī ummat hain. Yeh ek hī dīn le ke ā'e aur logoñ ko ek hī ummat banāne kī koshish kī aur main hī sab kā Rabb hūn. Yānī aṣl haqīqat to yeh hai lekin ummaton ne apnī bāhamī zaid-o-ziyād se apne wāḥid dīn ko tukṛe tukṛe kar ḍālā aur ab ḥāl yeh hai ke jo kuch jis ke pās hai woh usī mein magan hai. Bi'ainihi yahī bāt tamām anbiyā kī da'wat kā ḥawāla dete hue Sūrah Anbiyā mein yūn farmāī gaī hai:

"In hādhihī ummatukum ummatun wāḥidatun wa anā rabbukum fa'buddūn, wa taqaṭṭa'ū amrahum baynahum" (52-53)

(Yeh sab tumhārī ek hī ummat hai aur main hī tumhārā Rabb hūn to merī hī bandagī karo aur unhoñ ne apne darmiyān apne dīn ko tukṛe tukṛe kar liyā)

Yahī maẓmūn is se ziyāda waḍāḥat ke sāth Sūrah Baqarah mein guzar chukā hai: *"Kāna-n-nāsu ummatan wāḥidatan fa ba'atha-llāhu-n-nabiyyīna mubashshirīna wa mundhirīn, wa anzala ma'ahumu-l-kitāba bi-l-ḥaqqi li-yaḥkuma bayna-n-nāsi fīmā-khtalafū fīh, wa mā-khtalafa fīhi illā-lladhīna ūtūhu min ba'di mā jā'at-humu-l-bayyinātu baghyan baynahum" (213)*

(Log ek hī ummat banā'e gaye (to logoñ ne is mein ikhtilāf kiyā) to Allāh ne nabiyyoñ ko khush khabrī dene wālā aur ḍarāne wālā banā kar bhejā aur un ke sāth qaul-e-faiṣal ke sāth kitāb utārī tāke logoñ ke darmiyān us cheez kā faisla kar de jis mein unhoñ ne ikhtilāf kiyā aur is mein ikhtilāf unhī logoñ ne kiyā jin ko woh cheez dī gaī thī, khulī huī tanbīhāt ke ā jāne ke bāwajūd meḥz āps kī zaid-o-ziyād ke bā'is

Anbiyā aur un kī ummaton ke bāb mein Qur'ān kā mauqif

Yahāñ nabiyyoñ aur ummaton ke bāb mein Qur'ān ke mauqif ko achhī tarah zehn nashīn kar lijīye. Agarche is kī waḍāḥat Sūrah Baqarah aur Sūrah Anbiyā kī tafsīr mein ho chukī

hai lekin is ko achhī tarah na samajhne ke bā'is log shadeed ghalat fehmiyoñ mein mubtalā hue hain is wajah se hum aṣl haqīqat phir wāḍiḥ kiye dete hain.

Qur'ān is bāt ko taslīm nahīñ kartā ke duniyā mein Khudā ke jo nabī aur rasūl ā'e woh alag alag duniyoñ kī da'wat le kar ā'e aur unhoñ ne alag alag ummatoñ kī banā ḍālī balke is kā da'wā yeh hai ke har nabī ne ek hī ummat... ummat-e-Muslimah... ke qā'im karne kī jid-o-jahd kī. Jab qaumoñ ne is dīn mein bigāṛ paidā kiyā to Allāh ta'ālā ne is bigāṛ kī iṣlāḥ ke liye dūsre nabī aur rasūl bheje. In nabiyyoñ aur rasūloñ ne aṣl dīn se alag koī cheez nahīñ pesh kī balke ṣirf aṣl dīn ko qā'im karne par apnā sārā zor ṣarf kiyā aur agar Allāh ta'ālā kī ḥikmat muqtazī huī to unhoñ ne usī dīn ke mazeed muqtaziyāt numāyāñ kiye. Qur'ān usī mubārak silsile kī ākhirī kaṛī hai. Is ne aṣl dīn ko, jis kī da'wat Ādam o Nūḥ se le kar Ḥaẓrat Masīḥ tak har nabī ne dī, bilkul nikhār kar, is kī aṣlī ṣūrat mein pesh kar diyā hai aur is ke jo pahlu abhī tashna-e-takmīl the aur jin kī takmīl kā kaam, sābiq anbiyā kī peshango'iyyoñ ke muṭābiq ākhirī ba'that par uṭhā rakhā gayā thā, un kī is ne takmīl kar dī. Apnī is haqīqat ke i'tibār se tamām millatoñ aur qaumoñ kā aṣl dīn yahī hai. Lekin qaumoñ ne apnī tang naẓarī aur ta'aṣṣub ke sabab se is kī mukhālifat kī aur ab jis ke pās jo kuch hai, khwāh kitnā hī muḥarraf aur nātamām ho, woh usī par aṛā huā aur usī mein magan hai... Yeh amr yahāñ malḥūẓ rahe ke yeh bāt Nabī (ṣallallāhu 'alayhi wa ālihi wa sallam) ke liye tasallī ke ṭaur par farmāī gaī hai ke jo log aise shāmat-zadah hain ke woh apne hī kho'e hue khazāne se bahrah-mand nahīñ honā chāhte un kā gham tum kahāñ tak khā'o ge!

سورہ الحجرات۔۔۔ آیت ۱۳

آیت۔۔۔ ۱۳

يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنٰكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ وَّ اُنْثٰى وَ جَعَلْنٰكُمْ شُعُوْبًا وَّ قَبَآىِٕلَ لِتَعَارَفُوْا ؕ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰىكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌ خَبِيْرٌ ﴿۱۳﴾

لوگو، ہم نے تم کو ایک مرد اور ایک عورت سے پیدا کیا اور پھر تمہاری قومیں اور برادریاں بنا دیں تاکہ تم ایک دوسرے کو پہچانو۔ درحقیقت اللہ کے نزدیک تم میں سب سے زیادہ والا وہ ہے جو تمہارے اندر سب سے زیادہ پرہیز گار ہے [28]۔ یقیناً اللہ سب کچھ جاننے والا اور باخبر ہے [29]۔

Tafseer Tafheem-ul-Quran - Maulana Maududi

Sūratu'l-Hujurāt Ḥāshiya Nuṁbar: 28*

Pichhlī āyāt mein ahl-e-īmān ko khitāb kar ke woh hidāyāt dī gaī thīn jo muslam mu'āshray ko kharābiyoñ se meḥfūẓ rakhne ke liye żarūrī hain. Ab is āyat mein porī naw'-e-insānī ko khitāb kar ke is azīm gumrāhī kī iṣlāḥ kī gaī hai jo duniyā mein hameshah 'ālamgīr fasād kā mūjib banī rahī hai, yānī nasl, rang, zabān, waṭan aur qaumiyyat kā ta'aṣṣub qadīm-tarīn zamāne se āj tak har daur mein insān bil-'umūm insāniyyat ko nazar-andāz kar ke apne gird kuch chhoṭe chhoṭe dā'ire kheenchta rahā hai jin ke andar paidā hone wāloñ ko us ne apnā, aur bāhar paidā hone wāloñ ko ghair qarār diyā hai. Yeh dā'ire kisī 'aqlī aur akhlāqī bunyād par nahīn balke ittifāqī paidā'ish kī bunyād par khenche gae hain. Kahīn in kī banā ek khāndān, qabīle yā nasl mein paidā honā hai, aur kahīn ek jughrāfī khaṭṭe mein yā ek khāṣ rang wāle yā ek khāṣ zabān bolne wālī qaum mein paidā ho jānā. Phir in bunyādoñ par apne aur ghair kī jo tamyīz qā'im kī gaī hai woh ṣirf is hadd tak maḥdūd nahīn rahī hai ke jinheñ is leḥāẓ se apnā qarār diyā gayā ho ke un ke sāth ghairoñ kī be-nisbat ziyāda maḥabbat aur ziyāda ta'āwun ho, balke is tamyīz ne nafrat, 'adāwat, taḥqīr o tazlīl aur ẓulm o sitam kī bad-tarīn shakleñ ikhtiyār kī hain. Is ke liye falsafe ghaṛe gae hain. Mazhab ijād kiye gae hain. Qawānīn banā'e gae hain. Akhlāqī uṣūl waż' kiye gae hain. Qaumoñ aur salāṭin ne is ko apnā mustaqil maslak banā kar ṣadiyoñ is par 'amal-dar-āmad kiyā hai. Yahūdiyoñ ne isī banā par banī isrā'īliyoñ se farotar rakhā. Hindū'oñ ke hāṉ varn-āshram ko isī tamyīz ne janm diyā jis kī raw se barahmaṇoñ kī bar-tarī qā'im kī gaī, unchī zāt wāloñ ke muqāble mein tamām insān nīch aur nāpāk ṭhahrā'e gae, aur shūdroñ ko intihā'ī zillat ke ghaṛhe mein phaink diyā gayā. Kāle aur gore kī tamyīz ne afrīqā aur amrīkā mein siyāh-fām logoñ par jo ẓulm ḍhā'e un ko tārīkh ke ṣafḥāt mein talāsh karne kī żarūrat nahīn, āj is bīswīn ṣadī hī mein har shakhṣ apnī ānkhoñ se unheñ dekh sakta hai. Yūrop ke logoñ ne barre-qārrah amrīkā mein ghus kar red-inḍiyan nasl ke sāth jo sulūk kiyā aur eshiyā aur afrīqā kī kamzor qaumoñ par apnā tasalluṭ qā'im kar ke jo bartā'o un ke sāth kiyā is kī tah mein bhī yahī taṣawwur kār-farmā rahā ke apne waṭan aur apnī qaum kī ḥudūd se bāhar paidā hone wāloñ kī jān, māl aur ābrū un par mubāḥ hai aur unheñ ḥaq pahunchtā hai ke un ko lūṭeñ, ghulām banā'eñ, aur żarūrat paṛe to ṣafḥa-e-hastī se miṭā deñ. Maghribī qaumoñ kī qaum-parastī ne ek qaum ko dūsrī qaumoñ ke liye jis tarah daryādah banā kar rakh diyā hai is kī bad-tarīn mithāleñ zamāna-e-qarīb kī laṛā'iyoñ mein dekhī jā chukī hain aur āj dekhī jā rahī hain. Khuṣūṣiyyat ke sāth nāzī jarmanī kā falsafa-e-nasliyyat aur nārḍik nasl kī

bartarī kā taṣawwur pichhlī jang-e-'aẓīm mein jo karamā dikhā chukā hai unheñ nigāh mein rakhā jā'e to ādmī be-āsānī yeh andāza kar sakta hai ke woh kitnī 'aẓīm tabāh-kun gumrāhī hai jis kī iṣlāḥ ke liye Qur'ān majīd kī yeh āyat nāzil hū'ī hai*.

Is mukhtaṣar sī āyat mein Allāh ta'ālā ne tamām insānoñ ko mukhaṭṭab kar ke tīn nihāyat ahamm uṣūlī ḥaqīqateñ bayān farmā'ī hain:

Ek yeh ke tum sab kī aṣl ek hai, ek hī mard aur ek hī 'aurat se tumhārī porī naw' wujūd mein ā'ī hai, aur āj tumhārī jitnī nasleñ bhī duniyā mein pā'ī jātī hain woh dar ḥaqīqat ek ibtidā'ī nasl kī shākheñ hain jo ek māñ aur ek bāp se shuru' hū'ī thī. Is silsila-e-takhlīq mein kisī jagah bhī is tafarruqe aur unch-nīch ke liye ko'ī bunyād mawjūd nahīn hai jis ke za'm-e-bāṭil mein tum mubtalā ho. Ek hī Khudā tumhārā khāliq hai, aisā nahīn hai ke mukhtalif insānoñ ko mukhtalif khudāwoñ ne paidā kiyā ho. Ek hī mādda-e-takhlīq se tum bane ho, aisā bhī nahīn hai ke kuch insān kisī pāk yā baṛhiyā mādde se bane hoñ aur kuch dūsre insān kisī nāpāk yā ghaṭiyā mādde se ban gae hoñ. Ek hī tarīqe se tum paidā hue ho, yeh bhī nahīn hai ke mukhtalif khaṭṭoñ kī ābādīyāñ alag alag paidā hū'ī hoñ.

Dūsre yeh ke apnī aṣl ke i'tibār se ek hone ke bāwajūd tumhārā qaumoñ aur qabā'il mein taqsīm ho jānā ek fiṭrī amr thā. Ẓāhir hai ke porī rū'-e-zamīn par sāre insānoñ kā ek hī khāndān to nahīn ho saktā thā. Nasl baṛhne ke sāth nā-guzīr thā ke be-shumār khāndān banen aur phir khāndānoñ se qabā'il aur aqwām wujūd mein ā jā'eñ. Isī tarah zamīn ke mukhtalif khaṭṭoñ mein ābād hone ke ba'd rang, khad-o-khāl, zabāneñ, aur tarz-e-būd-o-bāshand bhī lā-maḥāl̲lah mukhtalif hī ho jāne the, aur ek khaṭṭe ke rehne wāloñ ko bāham qarīb-tar aur dūr-darāz khaṭṭoñ ke rehne wāloñ ko ba'īd-tar hī honā thā. Magar is fiṭrī farq-o-ikhtilāf kā taqāẓā yeh har-giz nahīn thā ke is kī bunyād par unch-nīch, sharīf aur kamīn, bartar aur kamtar ke imtiyāzāt qā'im kiye jā'eñ, ek nasl dūsrī nasl par apnī faẓ̈īlat jatā'e, ek rang ke log dūsre rang ke logoñ ko ẓ̈alīl o ḥaqīr jāneñ, ek qaum dūsrī qaum par apnā tafawwuq jamā'e, aur insānī ḥuqūq mein ek ek giroh ko dūsre giroh par tarjīḥ ḥāṣil ho. Khāliq ne jis wajah se insānī girohoñ ko aqwām aur qabā'il kī shakl murattab kiyā thā woh ṣirf yeh thī ke un ke darmiyān bāhamī ta'āruf aur ta'āwun kī fiṭrī ṣūrat yahī thī. Isī tarīqe se ek khāndān, ek barādarī, ek qabīle aur ek qaum ke log mil kar mushtarik banā sakte the aur zindagī ke mu'āmalāt mein ek dūsre ke madad-gār ban sakte the. Magar yah meḥz shayṭānī jahālat thī ke jis cheez ko Allāh kī banā'ī hu'ī fiṭrat ne ta'āruf kā ẓ̈arī'a banāyā thā us ko tafākhur aur tanāfur kā ẓ̈arī'a banā liyā gayā aur phir nawbat ẓulm-o-'udwān tak pahunchā di ga'ī.

Tīsre yeh ke insān aur insān ke darmiyān faẓīlat aur bartarī kī bunyād agar ko'ī hai aur ho saktī hai to woh ṣirf akhlāqī faẓīlat hai. Paidā'ish ke i'tibār se tamām insān yaksān hain, kyūnke un kā paidā karne wālā ek hai, un kā mādda-e-paidā'ish aur tarīqa-e-paidā'ish ek hī hai, aur un sab kā nasab ek hī māñ bāp tak pahunchtā hai. 'Ilāwa barīn kisī shakhṣ kā kisī khāṣ mulk qaum yā barādarī mein paidā honā ek ittifāqī amr hai jis mein us ke apne irāda o intikhāb aur us kī apnī sa'ī o koshish kā ko'ī dakhal nahīn hai. Ko'ī ma'qūl wajah nahīn ke is leḥāẓ se kīsī ko kisī par faẓīlat ḥāṣil ho. Aṣl cheez jis kī bunyād par ek shakhṣ ko dūsroñ par faẓīlat ḥāṣil hotī hai woh yeh hai ke woh dūsroñ se baṛh kar Khudā se ḍarne wālā, burā'iyoñ se bachne wālā, aur nekī o pākīzagī kī rāh par chalne wālā ho. Aisā ādmī khwāh kisī nasl, kisī qaum aur kisī mulk se ta'alluq rakhtā ho, apnī ẕātī khoobī kī bunyād par qābil-e-qadr hai. Aur jis kā ḥāl is ke bar-'aks ho woh bihar-ḥāl ek kamtar darje kā insān hai chāhe woh kālā ho yā gorā, mashriq mein paidā hū'ā ho yā maghrib mein.

Yahī ḥaqā'iq jo Qur'ān kī ek mukhtaṣar sī āyat mein bayān kiye gae hain, Rasūlullāh ṣallallāhu 'alayhi wa sallam ne un ko apne mukhtalif khuṭbāt aur irshādāt mein ziyāda khol kar bayān farmāyā hai. Fatḥ-e-Makkah ke mauqe' par ṭawāf-e-Ka'bah ke ba'd āp ne jo taqrīr farmā'ī thī us mein farmāyā:

"*Al-ḥamdu lillāhi-lladhī adhhaba 'ankum 'aybata-l-jāhiliyyati wa takabbura-hā. Yā ayyuha-n-nās, inna-n-nāsa rajulān, barrun taqiyyun karīmun 'alā-llāh, wa fājirun shaqiyyun hayyinun 'alā-llāh. Inna-n-nāsa kulluhum banū Ādam wa khalaqa-llāhu Ādama min turāb *".
)*Bayhaqī fī Shu'ab al-Īmān. Tirmidhī*(

Shukr hai us Khudā kā jis ne tum se jāhilīyat kā 'aib aur us kā takabbur dūr kar diyā. Logo, tamām insān bas do hī ḥiṣṣoñ mein taqsīm hote hain. Ek, nek aur parhez-gār, jo Allāh kī nigāh mein 'izzat wālā hai. Dūsrā fājir aur shaqī, jo Allāh kī nigāh mein ẕalīl hai. Warna sāre insān Ādam kī aulād hain aur Allāh ne Ādam ko miṭṭī se paidā kiyā thā.

Ḥajjatu-l-Wadā' ke mauqe' par ayyām-e-tashrīq ke wasaṭ mein āp ne ek taqrīr kī aur us mein farmāyā:

*Logo, khabardār raho, tum sab kā Khudā ek hai. Kisī 'Arab ko kisī 'Ajamī par aur kisī 'Ajamī ko kisī 'Arab par aur kisī gore ko kisī kāle par aur kisī kāle ko gore par faẓīlat ḥāṣil nahīn hai magar taqwā ke i'tibār se. Allāh ke nazdīk tum mein sab se ziyāda 'izzat wālā woh hai jo sab se ziyāda parhez-gār ho. Batā'o, main ne tumheñ bāt pahunchā dī hai?

Logoñ ne 'arż kiyā hān yā Rasūlallāh. Farmāyā, achchhā to jo mawjūd hai woh un logoñ tak yeh bāt pahunchā de jo mawjūd nahīn hain*. *(Bayhaqī)*

Ek ḥadīth mein āp kā irshād hai:

Tum sab Ādam kī aulād ho aur Ādam miṭṭī se paidā kiye gae the. Log apne ābā' o ajdād par fakhr karna chhoṛ den warna woh Allāh kī nigāh mein ek ḥaqīr kaṛe se ziyāda ẕalīl hoñ ge. (Bazzar)

Ek aur hadees mein aap ne farmaya:
"Allah qayamat ke roz tumhara hasb-o-nasab nahi pochega. Allah ke hān sab se zyada izzat wala woh hai jo sab se zyada parhez-gar ho." (Ibn Jarīr)
Ek aur hadees ke alfaaz yeh hain:
"Allah tumhari soorten aur tumhare mal nahi dekhta balke woh tumhare dilo aur tumhare a'mal ki taraf dekhta hai." (Muslim, Ibn Mājah)
Yeh taleemat sirf alfaaz ki hadd tak hi mahdood nahi rahi hain balke Islam ne in ke mutabiq ahl-e-īmān ki ek 'ālamgīr barādri 'amalan qāim kar ke dikha di hai jis mein rang, nasl, zabān, watan aur qaumiyyat ki koi tamyīz nahi, jis mein unch-nīch aur chhoot-chhāt aur tafrīq-o-ta'aṣṣub ka koi tasawwur nahi, jis mein shareek hone wale tamām insān khwāh woh kisi nasl-o-qaum aur mulk-o-watan se ta'alluq rakhte hon bilkul musāwiyāna huqūq ke sāth shareek ho sakte hain aur hue hain. Islam ke mukhalifeen tak ko yeh taslīm karna parā hai ke insānī musāwāt aur wahdat ke uṣūl ko jis kamyaabi ke sāth muslam mu'āshre mein 'amalī shakl di gai hai us ki koi naẓīr duniyā ke kisi deen aur kisi nizām mein nahi pāi jāti na kabhi pāi gai hai. Sirf Islam hi woh deen hai jis ne rū-e-zamīn ke tamām koshoñ mein phaili hui be-shumār nasloñ aur qaumoñ ko mila kar ek ummat bana diya hai.
Is silsile mein ek ghalat fehmi ko rafa kar dena bhi zarūrī hai. Shadi-biāh ke mu'amle mein Islamī qānūn kufū ko jo ahmiyat deta hai us ko ba'z log is ma'nī mein lete hain ke kuch barādriyān sharīf aur kuch kamīn hain aur in ke darmiyān munākahat qābil-e-i'tirāz hai. Lekin dar aṣl yeh ek ghalat khayāl hai. Islamī qānūn ki raw se har Musalmān mard ka har Musalmān 'aurat se nikāh ho sakta hai, magar azdawājī zindagī ki kamyaabi ka inhisaar is par hai ke zawjain ke darmiyān 'ādāt, khasā'il, tarz-e-zindagī, khāndānī riwāyāt aur ma'āshī o mu'āsharī hālāt mein zyāda se zyāda mutābiqat ho ta ke woh ek dusre ke sāth achchhi tarah nabāh kar saken. Yahī kifā'at ka asl maqsad hai. Jahān mard aur 'aurat ke darmiyān is lehāz se bohat zyāda bu'd ho wahān umar bhar ki rifāqat nibha jane ki kam hī tawaqqa' ho sakti hai, is liye Islamī qānūn aise jor lagane ko napasand karta hai, na is banā par ke fareeqain mein se ek sharīf aur dusra kamīn hai, balke is banā par ke

hālāt mein zyāda bain farq-o-ikhtilāf ho to shadi-biāh ke ta'alluq karne mein azdawājī zindagiyoñ ke nakām ho jane ka zyāda imkān hota hai.

Sūratu'l-Hujurāt Ḥāshiya Nambar: 29

29. Yānī yeh bāt Allah hī jānta hai ke kaun fi al-wāqi' ek a'lā darje kā insān hai aur kaun awṣāf ke lehāz se adnā darje kā hai. Logoñ ne bau-ṭor-e-khud a'lā aur adnā ke jo mayār bana rakhe hain yeh Allah hān chalne wale nahi hain. Ho sakta hai ke jis ko duniyā mein bohat buland martabe ka ādmī samjha gayā ho woh Allah ke ākhirī faisle mein kam-tarīn khalā'iq qarār pā'e, aur ho sakta hai ke jo yahān bohat haqīr samjha gayā ho, woh wahān barā unchā martaba pā'e. Aṣl ahmiyat duniyā ki 'izzat-o-zillat ki nahi balke us zillat-o-'izzat ki hai jo Khudā ke hān kisi ko naseeb ho. Is liye insān ko sārī fikr is amr ki honī chāhiye ke woh apne andar woh haqīqī awṣāf paidā kare jo use Allah kī nigāh mein 'izzat ke lā'iq bana sakte hon.

Surah AlNisa – Ayat No. 59

Ayat - 59

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَطِيْعُوا اللّٰهَ وَاَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ ۚ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِيْ شَيْءٍ فَرُدُّوْهُ
اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُوْلِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۭ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَّاَحْسَنُ تَاْوِيْلًا ﴿۵۹﴾

"Aey logo jo iman laye ho, ita'at karo Allah ki aur ita'at karo Rasool ki aur un logo ki jo tum mein se sahib-e-amr hon, phir agar tumhare darmiyan kisi ma'amle mein niza'a hojaye to use Allah aur Rasool ki taraf phair do **89** *agar tum waqai Allah aur roz-e-aakhir par iman rakhte ho. Yahi ek sahih tareeq-e-kaar hai aur anjaam ke i'tibar se bhi behtar hai."* **90**

Tafseer Tafheem-ul-Quran - Maulana Maududi

Sūratu'n-Nisā' Ḥāshiya Nambar: 89

Yeh āyat Islam ke pūre maẕhabī, tamaddunī aur sīyāsī nizām kī bunyād aur Islāmī riyāsat ke dastūr kī awwalīn daf'ah hai. Is mein ḥasb-e-zail uṣūl mustaqil ṭor par qā'im kar diye gae hain:

(1) Islāmī nizām mein aṣl muṭā' Allāh ta'ālā hai. Ek Musalmān sab se pehle bandah-e-Khudā hai, bāqī jo kuch bhi hai us ke ba'd hai. Musalmān kī infirādī zindagī, aur Musalmano ke ijtima'ī nizām, dono kā markaz o meḥwar Khudā kī farmānbardārī aur wafādārī hai. Dūsrī itā'ateñ aur wafādāriyāñ ṣirf is ◆ūrat mein qubūl kī jā'eñ gī ke woh Khudā kī itā'at aur wafādārī kī mudd-e-muqābil na hoñ balke us ke taḥt aur us kī tābi' hoñ. Warna har woh ḥalqa-e-itā'at ṭor kar phenk diyā jā'e gā jo is aṣlī aur bunyādī itā'at kā ḥarīf ho. Yahī bāt hai jise Nabī ṣallallāhu 'alayhi wa sallam ne in alfaẓ mein bayān farmāyā hai ke "Lā ṭā'ata li-makhlūqin fī ma'ṣiyati'l-Khāliq". Khāliq kī nāfarmānī mein kisī makhlūk ke liye ko'ī itā'at nahīñ hai.

(2) Islāmī nizām kī dūsrī bunyād Rasūl kī itā'at hai. Yeh ko'ī mustaqil bi'z-zāt itā'at nahīñ hai balke itā'at-e-Khudā kī wāḥid 'amalī ṣūrat hai. Rasūl is liye muṭā' hai ke wahī ek mustanad ẕarī'ah hai jis se ham tak Khudā ke aḥkām aur farāmīn pahunchte haiñ. Ham Khudā kī itā'at ṣirf isī tarīqa se kar sakte haiñ ke Rasūl kī itā'at kareñ. Ko'ī itā'at-e-Khudā Rasūl kī sanad ke baghair mu'tabar nahīñ hai, aur Rasūl kī pairvī se munh mōṛnā Khudā ke khilāf baghāwat hai. Isī maẓmūn ko yeh ḥadīṯ wāẓiḥ karti hai ke "Man aṭā'anī fa-qad aṭā'a'llāh wa man 'aṣānī fa-qad 'aṣā'llāh". "Jis ne merī itā'at kī us ne Khudā kī itā'at kī aur jis ne merī nāfarmānī kī us ne Khudā kī nāfarmānī kī." Aur yahī bāt khud Qur'ān mein pūrī waẓāḥat ke sāth āge ā rahī hai.

(3) Mazkūra bālā dono itā'atoñ ke ba'd aur un ke mātaḥt tīsrī itā'at jo Islāmī nizām mein Musalmano par wājib hai woh un "Ūli'l-amr" kī itā'at hai jo khud Musalmanoñ mein se hoñ. "Ūli'l-amr" ke mafhūm mein woh sab log shāmil haiñ jo Musalmano ke ijtima'ī mu'āmalāt ke sarbarāh-e-kār hoñ, khwāh woh ẕahnī o fikrī rahnumā'ī karne wāle 'ulamā hoñ, yā sīyāsī rahnumā'ī karne wāle līḍar, yā mulkī intizām karne wāle ḥukkām, yā 'adlātī faisle karne wāle jaj, yā tamaddunī o mu'āsharī umūr mein qabā'il aur bastiyoñ aur maḥallōñ kī sarbarāhī karne wāle shuyūkh aur sardār. Ġaraẓ jo jis ḥaisiyat se bhī Musalmano kā ṣāḥib-e-amr hai woh itā'at kā mustaḥiq hai, aur us se nizā' kar ke Musalmano kī ijtima'ī zindagī mein khalal ḍālnā durust nahīñ hai. Basharṭīke woh khud Musalmano ke giroh mein se ho, aur Khudā o Rasūl kā muṭī' ho. Yeh dono sharteñ is itā'at ke liye lāzimī sharteñ haiñ aur yeh na ṣirf āyat mazkūra-e-ṣadr mein ṣāf ṭor par darj haiñ, balke ḥadīṯ mein Nabī ṣallallāhu 'alayhi wa sallam ne un ko pūrī sharḥ o basaṭ ke sāth bayān farmā diyā hai. Masalan ḥasb-e-zail aḥādīṯ mulāḥiza hoñ:

"As-sam'u wa't-ṭā'atu 'ala'l-mar'i'l-muslimi fī mā aḥabba wa kariha mā lam yu'mar bi-ma'ṣiyatin, fa-idhā umira bi-ma'ṣiyatin fa-lā sam'a wa lā ṭā'ah." (Bukhārī wa Muslim)

"Musalmān ko lāzim hai ke apne ūli'l-amr kī bāt sune aur māne khwāh use pasand ho yā nāpasand, tā waqṯīke use ma'ṣiyat kā ḥukm na diyā jā'e. Aur jab use ma'ṣiyat kā ḥukm diyā jā'e to phir use na kuch sunnā chāhiye na mānnā chāhiye."

"Khudā aur Rasūl kī nāfarmānī mein ko'ī itā'at nahīñ hai. Itā'at jo kuch bhī hai 'ma'rūf' mein hai." (Bukhārī wa Muslim)

"Ḥaẕūr ṣallallāhu 'alayhi wa sallam ne farmāyā tum par aise log bhī ḥukūmat kareñ ge jin ke ba'ẓ bātoñ ko tum ma'rūf pā'o ge aur ba'ẓ ko munkar. To jis ne un ke munkarāt par iẓhār-e-nārāẕī kiyā woh barī'uz-zimmah hū'ā. Aur jis ne un ko nāpasand kiyā woh bhī bach gayā. Magar jo un par rāẕī hū'ā aur pairvī karne lagā woh mākhūẕ hogā. Sahāba ne pūchhā, phir jab aise ḥukkām kā daur ā'e to kya hum un se jang na kareñ? Āp ṣallallāhu 'alayhi wa sallam ne farmāyā nahīñ jab tak ke woh namāz paṛhte raheñ." (Muslim)

Yānī tark-e-namāz woh 'alāmat hogī jis se ṣariḥ ṭor par ma'lūm ho jā'e gā ke woh itā'at-e-Khudā wa Rasūl se bāhar ho gae haiñ, aur phir un ke khilāf jid-o-jahd karnā durust hogā.

"Ḥaẕūr ṣallallāhu 'alayhi wa sallam ne farmāyā tumhāre bad-tarīn sardār woh haiñ jo tumhāre liye mabghūẕ hoñ aur tum un ke liye mabghūẕ ho. Tum un par la'nat karo aur woh tum par la'nat kareñ. Sahāba-e-kirām ne 'arż kiyā yā Rasūlallāh! Jab yeh ṣūrat ho to kya hum un ke muqābila par na uṭheñ? Farmāyā nahīñ, jab tak woh tumhāre darmiyān namāz qā'im karte raheñ. Nahīñ, jab tak woh tumhāre darmiyān namāz qā'im karte raheñ." (Muslim)

Is ḥadīṩ mein ūpar wālī sharṭ ko aur ziyāda wāẕiḥ kar diyā gayā hai. Ūpar kī ḥadīṩ se gumān ho saktā thā ke agar woh apnī infirādī zindagī mein namāz ke pāband hoñ to un ke khilāf baghāwat nahīñ kī jā sakti. Lekin yeh ḥadīṩ batātī hai ke namāz paṛhne se murād dar aṣl Musalmano kī ijtima'ī zindagī mein namāz kā nizām qā'im karnā hai. Yānī ṣirf yahī kāfī nahīñ hai ke woh log khud pāband-e-namāz hoñ, balke sāth hī yeh bhī żarūrī hai ke un ke taḥt jo nizām-e-ḥukūmat chal rahā ho woh kam az kam iqāmat-e-ṣalāh kā intizām kare. Yeh is bāt kī 'alāmat hogī ke un kī ḥukūmat apnī uṣūlī naw'iyyat ke i'tibār se ek Islāmī ḥukūmat hai. Warna agar yeh bhī na ho to phir us ke ma'nī yeh hoñ ge ke woh ḥukūmat Islam se munḥarif ho chukī hai aur use ulaṭ phenkne kī sa'ī Musalmano ke liye jā'iz ho jā'e gī. Isī bāt ko ek aur riwāyat mein is tarah bayān kiyā gayā hai ke "Nabī ṣallallāhu 'alayhi wa sallam ne ham se min jumla aur bātoñ ke ek is amr kā 'ahd bhī liyā ke "Ham apne sardāroñ

aur ḥukkām se nizā' na kareñ ge, illā yeh ke ham un ke kāmoñ mein khullam khullā kufr dekheñ jis kī maujūdgī mein un ke khilāf hamāre pās Khudā ke ḥuẓūr pesh karne ke liye dalīl maujūd ho." (Bukhārī wa Muslim)

(4) Chothī bāt jo āyat zer-e-baḥs mein ek mustaqil aur qaṭ'ī uṣūl ke ṭor par ṭay kar di gaī hai yeh hai ke Islāmī nizām mein Khudā kā ḥukm aur Rasūl kā tarīqa bunyādī qānūn aur ākhirī sanad (Final Authority) kī ḥaisiyat rakhtā hai. Musalmano ke darmiyān, yā ḥukūmat aur ra'iyā ke darmiyān jis mas'ala mein bhī nizā' wāqi' hogā us mein faisla ke liye Qur'ān aur Sunnat kī taraf rujū' kiyā jā'e gā aur jo faisla wahāñ se ḥāṣil hogā us ke sāmne sab sar-e-taslīm kham kar diyeñ ge. Is tarah tamām masā'il-e-zindagī mein Kitābullāh wa Sunnat Rasūlillāh ko sanad aur marji' aur ḥarf-e-ākhir taslīm karnā Islāmī nizām kī woh lāzimī khuṣūṣiyyat hai jo use kāfirāna nizām-e-zindagī se mumayyiz karti hai. Jis nizām mein yeh cheez na pā'ī jā'e woh bil-yaqīn ek ghair Islāmī nizām hai.

Is mauqe' par ba'z log yeh shubha pesh karte haiñ ke tamām masā'il-e-zindagī ke faisla ke liye Kitābullāh wa Sunnat Rasūlillāh kī taraf kaise rujū' kiyā jā sakta hai jabke municipality aur railway aur dākhāna ke qawā'id o żawābit aur aise hī be-shumār mu'āmalāt ke aḥkām sar-e-sar wahāñ maujūd hī nahīñ haiñ. Lekin dar ḥaqīqat yeh shubha uṣūl-e-dīn ko na samajhne se paidā hotā hai. Musalmān ko jo cheez kāfir se mumayyiz karti hai woh yeh hai ke kāfir muṭlaq āzādī kā mudda'ī hai, aur Musalmān fi'l-aṣl bandah hone ke ba'd ṣirf us dā'ira mein āzādī kā mutamatti' hotā hai jo us ke Rabb ne use di hai. Kāfir apne sāre mu'āmalāt kā faisla khud apne banā'e hue uṣūl aur qawānīn aur żawābit ke muṭābiq karta hai aur sar-e-sar kisī Khudā'ī sanad kā apne āp ko ḥājat-mand samajhtā hī nahīñ. Us ke bar-'aks Musalmān apne har mu'āmala mein sab se pehle Khudā aur Rasūl ṣallallāhu 'alayhi wa sallam kī taraf rujū' karta hai, phir agar wahāñ se ko'ī ḥukm mile to woh us kī pairvī karta hai, aur agar ko'ī ḥukm na mile to woh ṣirf isī ṣūrat mein āzādī-e-'amal barṭatā hai, aur us kī yeh āzādī-e-'amal is ḥujjat par mabnī hotī hai ke is mu'āmala mein shāri' kā ko'ī ḥukm na denā us kī taraf se āzādī-e-'amal 'aṭā kiye jāne kī dalīl hai.

Sūratu'n-Nisā' Ḥāshiya Nambar: 90

"Qur'ān majīd chūnke meḥz kitāb-e-ā'īn hī nahīñ hai balke kitāb-e-ta'līm o talqīn aur ṣaḥīfa-e-wa'ẓ o irshād bhī hai, is liye pehle fiqre mein jo qānūnī uṣūl bayān kiye gae the, ab is dūsre fiqre mein un kī ḥikmat o maṣlaḥat samjhā'ī jā rahī hai. Is mein do bāteñ irshād hū'ī hain:

Ek yeh ke mazkūra bālā chāroñ uṣūloñ kī pairvī karnā īmān kā lāzimī taqāẓā hai. Musalmān hone kā da'wā aur in uṣūloñ se inhirāf, yeh dono cheezeñ ek jagah jam' nahīñ ho saktiñ. Dūsre yeh ke in uṣūloñ par apne nizām-e-zindagī ko tāmīr karne hī mein Musalmanoñ kī behtarī bhī hai. Ṣirf yahī ek cheez un ko duniyā mein ṣirāṭ-e-mustaqīm par qā'im rakh sakti hai aur isī se un kī 'āqibat bhī durust ho sakti hai.

Yeh naṣīḥat ṭhīk us taqrīr ke khātima par irshād hū'ī hai jis mein yahūdiyoñ kī akhlāqī o dīnī ḥālat par tabsīra kiyā jā rahā thā. Is tarah ek nihāyat laṭīf tarīqa se Musalmanoñ ko mutanabba kiyā gayā hai ke tumhārī pīsh-raw ummat dīn ke in bunyādī uṣūloñ se munḥarif ho kar jis pastī mein gir chukī hai us se 'ibrat ḥāṣil karo. Jab ko'ī giroh Khudā kī kitāb aur us ke Rasūl kī hidāyat ko pas-e-pusht ḍāl detā hai, aur aise sardāroñ aur rahnumā'oñ ke pīche lag jātā hai jo Khudā Rasūl ke muṭī'-e-farmān na hoñ, aur apne maẕhabī pīshwā'oñ aur sīyāsī ḥākimoñ se kitāb o sunnat kī sanad pūche baghair un kī itā'at karne lagtā hai to woh un kharābīyoñ mein mubtalā hone se kisī tarah bach nahīñ sakta jin mein banī isrā'īl mubtalā hue."